

Լորեսոա ԲԱՁԻԿՅԱՆ

Երևանի Վ. Բոյուսովի անվան պետական
լեզվաառարակագիտական համալսարան

**ԱՆԴՐԱԴԱՐՁ ԿԱՌՈՒՅՑՆԵՐԸ ԱՆԳԼԵՐԵՆՈՒՄ ԵՎ
ՀԱՅԵՐԵՆՈՒՄ
(ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԱՅԻՆ ԵՎ ԻՄԱՍՏԱՅԻՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ)**

Սույն գիտական հետազոտության մեջ քննության են առնվում անգլերենի և հայերենի անդրադարձ կառույցները: Կառուցվածքային և իմաստաբանական վերլուծությունների միջոցով վեր են հանվում այն ընդհանրություններն ու տարբերությունները, որոնք առկա են անգլերենի վերոնշյալ կառույցների և դրանց հայերեն համարժեքների միջև: Կառուցվածքային տեսակետից անգլերենում տարանջատվում են բառային և վերլուծական տեսակները: Իմաստաբանական տեսանկյունից հայերենում տարբերակվում են «ներքին» և «արտաքին» անդրադարձները, որոնք տարբեր քերականական կառույցներով են հանդես գալիս անգլերենում: Եվ անգլերենում և հայերենում անդրադարձությունը արտահայտված է մի խումբ բայերով՝ բուն անդրադարձներով, որոնք իմաստաբանական առումով նման են, իսկ կառուցվածքով՝ տարբեր: Իմաստաբանական վերլուծությունը թույլ է տալիս պնդելու, որ, ի տարբերություն հայերենի, անգլերենի վերլուծական տեսակը, արտահայտված անցողական բայով և անդրադարձ դերանունով, ցուցաբերում է ավելի զանազան և բազմաբնույթ իմաստներ:

Բանալի բառեր. գործառնական անդրադարձություն, բառային տեսակ, «ծնաբանական» անդրադարձներ, վերլուծական տեսակ, «դերանվանական» անդրադարձներ, «արժույթ նվազեցնող» կառույցներ, բուն անդրադարձ բայեր, անդրադարձ դերանուններ

Վերջին տասնամյակներին անգլերենի անդրադարձ կառույցները առավել հաճախ են գրավում լեզվաբանների ուշադրությունը, ինչը պայմանավորված է թե՛ նրանց ինքնատիպ կառուցվածքով, թե՛ բազմաբնույթ իմաստային դրսևորումներով (Биккулов Ш., Зобнина Т., Кудашова В., Лукина С., Никитина Е., Ремизова Е., Brinton L., Hopper P., Huddleston R., Ասատրյան Մ. և այլք): Անգլերենի քերականագետները հիմնականում տարբերակում են անդրադարձ կառույցների երկու տեսակ: Այսպես՝ Թ. Փեյնին առաջարկում է դրանց երկու տարբեր տեսակներ՝ «**բառային**» (lexical) և «**վերլուծական**» (analytic): Անդրադարձ կառույցի բառային տեսակը արտահայտված է միայն բայով՝ իր դրսևորած անդրադարձ իմաստով, իսկ վերլուծական տարբերակը, որը նա անվանում է նաև «**շարահյուսական**» (syntactic) կամ «**ընդարձակ**» (periphrastic)՝ բայով և անդրադարձ դերանունով (reflexive pronouns) /Payne, 2011: 307-311/:

Մ. Բլոխը տարբերակում է անդրադարձ բայերի երկու տեսակ՝ «**օրգանական**» կամ իսկական անդրադարձ բայեր (organic), որոնք պահպանում են անդրադարձության իմաստը առանց անդրադարձ դերանունների և «**ոչ օրգանական**» (inorganic) կամ ոչ իսկական անդրադարձ բայեր, որոնք այդպիսիք կարող են համարվել միայն անդրադարձ դերանունների զուգակցությամբ: Վերջինիս նա նաև տալիս է մեկ այլ անվանում՝ «**անդրադարձված**» բայեր (reflexivized verbs) /Blokh, 1983: 182/: Կորբինան, Բուլդիրյովը և Խուդյակովը նույնպես ընդունում են անդրադարձ կառույցների երկու կաղապար՝ «**ոչ լիարժեք**» և «**լիարժեք**»: «**Ոչ լիարժեք**» կաղապարը բաղկացած է միայն բուն անդրադարձ բայից (ինչպես՝ to wash, to shave, to dress, to change և այլն), իսկ «**լիարժեքը**»՝ անցողական բայից և անդրադարձ դերանունից (ինչպես՝ to cut oneself, to ask oneself, to hurt oneself, և այլն) /Корбина и др., 2007: 100-101/: Ըստ նրանց՝ «**լիարժեք**» կաղապարում բայի արժույթը լրացվում է անդրադարձ դերանունով, որը դրվելով անցողական բայից հետո, ուժգնացնում է նրա քերականական իմաստը: Այս երևույթը անգլերենում կոչվում է «**գործառական անդրադարձություն**», օր.՝

I dressed, went downstairs, had some coffee in the kitchen and went out to the garage. (Hemingway, p. 11) (բառային)

Հագնվեցի, իջա ներքև, խոհանոցում սուրճ խմեցի ու գնացի գարաժ: (Հեմինգուեյ, էջ 1)

She had her arm in plaster, but she managed to dress herself, and smiled, and seemed all right. (BNC) (վերլուծական)

Նրա ձեռքին վիրակապ էր դրած, բայց նա կարողացավ հագնվել, ժպտաց և, թվում էր, թե լավ է:

Ե՛վ անգլերենում, և՛ հայերենում բուն **անդրադարձ բայերը** ձևակերպվում են հետևյալ կերպ. անդրադարձ բայերը արտահայտում են այնպիսի գործողություն, որը ուղղված է ենթակային (գործողության կատարողին), այսինքն՝ ենթական գործողությամբ ազդում է ինքն իր վրա /Ասատրյան, 1983: 233; Carter, McCarthy, 2006: 384/: 2. Քրայդլերը անվանում է տվյալ բայերը «**self-directed**», քանի որ դրանք հանդես են գալիս առանց ուղիղ խնդրի /Kreidler, 2002: 79/: Թ. Փեյնին բացատրում է այս երևույթը որպես բայի արժույթի թե՛ իմաստային, թե՛ քերականական սահմանափակում և անդրադարձ բայերը դասում «**արժույթ նվազեցնող**» կառույցների շարքին (valence-decreasing constructions) /Payne, 2011: 307/:

Անգլերենում բուն անդրադարձ բայերի թիվը սակավ է՝ *to wash, to shave, to brush, to dress, to bathe, to change (one's clothes), to shower, to recover*: Դրանք ներկայացված են անդրադարձ կառույցների բառային տեսակով, որը զուրկ է ձևաբանական որևէ ցուցից: Տվյալ բայերի անդրադարձ իմաստը պայմանավորված է գործողության անդրադարձ բնույթով՝ բայիմաստով:

Անգլերենի հիշյալ բայերին համապատասխանում են հայերենի հետևյալ անդրադարձ միավորները, որոնք, ի տարբերություն անգլերենի, թվով ավելի շատ են, ինչպես՝ *լվացվել, սափրվել, սանրվել, զուգվել, զարդարվել, հագնվել, հանվել, պատրաստվել, պաշտպանվել, փաթաթվել, շփվել, տեղավորվել, յուղվել, օծվել, շպարվել, քսվել, մաքրվել* և այլն /Ասատրյան, 1983: 233/: Հայերենում դրանց կարելի է անվանել «**ձևաբանական**» կամ «**քերականական**» անդրադարձներ, քանի որ անդրադարձությունը տվյալ բայերում որոշվում է **-վ** ածանցով /Աբրահամյան, 1962: 634/: Թեև դրանք կազմվում են վերոնշյալ ածանցով, սակայն չեն արտահայտում կրավորականության իմաստ:

Հարկ է նշել, որ հայերենում բայի սեռի ձևաբանական ցուցիչը **-վ** ածանցն է, որը անխափան գործում և տարբերում է ներգործական, կրավորական և չեզոք սեռերը: Սակայն պետք է տարբերել սեռային իմաստի ցուցիչը բաղադրական **-վ** ածանցից, որոնք հայերենի այսօրվա վիճակում հանդես են գալիս իբրև քերականական համանուններ: Այս բաղադրական ածանցը դասվում է **-ն, -չ** սուկաձանցների շարքին, քանի որ ունի նույն դերն ու նշանակությունը /Խլղաթյան, 2010: 146/, օր.՝

Վարդանը իր սովորական ժամին *հանվեց* ու պառկեց անկողնում. առավոտյան վեր կացավ, *ածիլվեց, լվացվեց, սրբվեց, սանրվեց, հագնվեց* սովորականից շքեղ, *զարդարվեց* տոնականորեն ու դուրս եկավ փողոց՝ մասնակցելու շքերթին: /տե՛ս Աբրահամյան, էջ 633/

I washed, combed my hair and we went down the stairs. (Hemingway, p. 121)

Լվացվեցի, սանրվեցի, ու մենք նորից ցած իջանք: (Հեմինգուեյ, էջ 155)

Ինչպես հայտնի է, երկու լեզուներում էլ անդրադարձ բայերը արտահայտում են արտաքին անմիջական ուղղվածություն ունեցող գործողության իմաստ, այսինքն՝ սուբյեկտը որևէ արտաքին գործողությամբ ազդում է ինքն իր վրա և հասնում է որոշակի արդյունքի: Այսպիսի գործողությունը ակնհայտ է, տեսանելի: Սակայն հայերենում մենք հանդիպել ենք նաև անձի ներաշխարհը, հոգեվիճակը բնութագրող անդրադարձ բայերի, որոնք որևէ արտաքին գործոնի հետևանքով ցույց են տալիս սուբյեկտի մեջ մնացած, ենթակայի մեջ պարփակված գործողություն: Այս բայերի գործողությունը անտեսանելի է, իսկ գործողության արդյունքը՝ տեսանելի: Նման բայերի թվին են պատկանում *ազդվել, բորբոքվել, գժվել, զմայլվել, թաղվել* կամ *սուզվել (մտքերի մեջ), խառնվել, կոտրվել, հիասթափվել, հրճվել, հուզվել, նեղվել, շփոթվել, ոգևորվել, վիրավորվել, տանջվել* և այլն: Վերոնշյալ բայերից շատերը ունեն իրենց ներգործական ձևը առանց **-վ** ածանցի, համեմատենք. *ազդվել - ազդել, բորբոքվել - բորբոքել, խառնվել - խառնել, կոտրվել - կոտրել, հուզվել - հուզել, նեղվել - նեղել, շփոթվել - շփոթել, ոգևորվել - ոգևորել, ջարդվել - ջարդել, վիրավորվել - վիրավորել, տանջվել - տանջել, և այլն*: Օրինակ՝

Խեղճ Գեղամն ու Մուշեղը լրիվ *շփոթվել*, իրենց *կորցրել էին ...* (ԱՐԵՎԱԿ)

Դա ինձ հիշեցրեց, թե որքան էի ես *շփոթված*, որ անգամ մոռացա լացել, որի հետևանքով մարդիկ կարող է մտածեին, որ ես բոլորովին *վիրավորված* չեմ, երբ իրականում ես երևի կյանքով էի *խեղված*: (ԱՐԵՎԱԿ)

Այս լեզվական երևույթին անդրադարձել են տարբեր հայ քերականագետներ: Այսպես, Մ. Աբեղյանը և Մ. Ասատրյանը բուն անդրադարձ բայերը համարել են կրավորական սեռի տարատեսակ /Աբեղյան, 1965: 377-378; Ասատրյան, 1977: 156-157/: Մ. Ասատրյանը նշել է, որ կրավորական բայերի արտաքին անդրադարձ իմաստը հնարավոր է միայն այն դեպքում, երբ ենթակայի գործողությունը ուղղված է հենց իր ենթակայի վրա, այլ ոչ թե մնացած կամ պարփակված է ենթակայի մեջ: Նրա կարծիքով կրավորաձև չեզոքների հսկայական մեծամասնությունը այս կամ այն կերպ ներքին անդրադարձ իմաստ է արտահայտում /Ասատրյան, 1983: 233/: Ա. Աբրահամյանը իր հիմնարար աշխատության մեջ և՛ «ներքին», և՛ «արտաքին» անդրադարձ բայերը ընդգրկել է միջին անդրադարձ սեռային առման մեջ, առաջինը անվանելով՝ բուն անդրադարձ, իսկ երկրորդը՝ ընդհանուր միջին-անդրադարձ նշանակություն ունեցող բայեր: Ներքին անդրադարձ բայերին, որոնք չունեն ներգործական սեռի ձև (առանց *-վ* ածանցի), թեպետ արտահայտում են անդրադարձ իմաստ, Աբրահամյանը դասել է կրավորաձև չեզոք բայերի շարքին (օր.*զժվել, դիվահարվել, զգացվել, զմայլվել, խաղաղվել, խելագարվել, խելացնորվել, խղճահարվել, հաշտվել, հուսահատվել, հիասթափվել, ճարահատվել, նեղվել, շփոթվել, պապանձվել, սզավորվել, սթափվել, սսկվել, ցնցվել, վիրավորվել, վհարվել*)՝ պատճառաբանելով, որ «այստեղ արդեն *-վ* ածանցը քերականական ձևույթ չէ, այլ հանդես է գալիս բառակազմական-բաղադրյալ դերով» /Աբրահամյան, 1962: 633-647/: Ըստ Հ. Բարսեղյանի՝ և՛ «ներքին», և՛ «արտաքին» անդրադարձ բայերը չեզոք սեռին են պատկանում, քանի որ դրանք արտահայտում են ոչ թե որևէ առարկայից ենթակային անցնող գործողություն, այլ՝ ենթակայի գործողությունը իր իսկ նկատմամբ /Բարսեղյան, 1953:127-128/: Ֆ. Խլղաթյանը և Ս. Աբրահամյանը «արտաքին» անդրադարձ բայերը տեղադրել են կրկնասեռության շրջանակում («*կրկնասեռություն*» տերմինը և երևույթը պրոֆ. Ս. Աբրահամյանի գիտական քննությունն է)՝ հաշվի առնելով այն փաստը, որ դրանք մերթ կրավորական իմաստ են արտահայտում, մերթ՝ չեզոք /Աբրահամյան, 1981: 194-195/: Ինչ վերաբերվում է ներքին անդրադարձներին, ներգործական ձև չունեցող (առանց *-վ*-ի) բայերին Խլղաթյանը տեղավորել է չեզոքների խմբում, իսկ և՛ կրավորական, և՛ ներգործական ձև ստացողներին՝ կրավորականների խմբում /Խլղաթյան, 2010: 143,147/,օր.՝

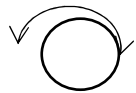
Մինչ Սարոն օգնում էր նրան *հագնվել, լվացվել*, Սաթենիկն էնքան էր խոսում, աղմկում վազվզում, մինչև որ Արթուրն էլ էր այդ ձայներից արթնանում: /ԱՐԵՎԱԿ/ (չեզոք սեռ)

Իսկ այժմ ամեն ինչ *լվացվել է* անձրևից, տրորվել հետաքրքրասեր ֆերմերների կոշիկների տակ: /ԱՐԵՎԱԿ/ (կրավորական սեռ)

Այսպիսով՝ մենք կարող ենք եզրակացնել, որ «*արտաքին*» և «*ներքին*» անդրադարձությունը հայերենում արտահայտված է չեզոք կամ կրավորաձև չեզոք բայերով, որոնցից շատերը ունեն իրենց ներգոծական ձևը առանց *-վ* ածանցի: Ինչպես նշել ենք, ներգոծական և կրավորական սեռերի համար ձևաբանական տարբերակիչ առանձնահատկությունն է համարվում *-վ* ձևաբանական ցուցիչը, իսկ չեզոք սեռի համար այդ նույն ածանցը ունի բաղադրական նշանակություն և սեռային իմաստի փոփոխություն չի առաջացնում: Տվյալ անդրադարձ իմաստները առանձնացնելիս՝ մենք հենվել ենք միայն բայիմաստային տարբերության վրա: Հայերենում անդրադարձության այս երկու իմաստները կարելի է ներկայացնել հետևյալ սխեմաներով.

Ա («Արտաքին» անդր.)

Ն («Ներքին» անդր.)

Անգլերենում պատկերը բոլորովին այլ է. բուն անդրադարձ բայերը (բառային տեսակը) ունեն միայն արտաքին անդրադարձ գործողության իմաստ, այսինքն՝ սուբյեկտը իր վրա է կրում իր իսկ կատարած գործողությունը: Լեզվաբանության մեջ սուբյեկտի և օբյեկտի միաձուլումը, որը ընկած է անդրադարձության կարգի հիմքում, անվանում են «*դիաթեզ*» (հուն. «*diathesis*»՝ «վիճակ, կարգ, գործառույթ»), ինչը քերականագիտության մեջ դիտվում է որպես իմաստային շարահյուսական կարգ /Кобринна и др., 2007: 92,100/: Ինչ վերաբերում է «ներքին» անդրադարձ բայիմաստին, անգլերենում դրանք հանդես են գալիս ինչպես տվյալ կառույցների վերլուծական տեսակով, այնպես էլ քերականական տարբեր միջոցներով: Այստեղ տեղ են գտել հիմնականում սուբյեկտի հոգեկան վիճակը, տրամադրությունը, հույզը արտահայտող բայերը: Այսպիսով, անգլերենում «ներքին» անդրադարձ իմաստը արտահայտելու համար գործում են հետևյալ կառույցները՝

1) վերլուծական անդրադարձ կառույց (անցողական բայ+անդրադարձ դերանուն /transitive verb+reflexive pronoun):

Do not worry and *excite yourself*. Be a good boy. (Hemingway, p. 72)

- Մի՛ անհանգստացեք և մի՛ *հուզվեք*: Խելո՛ք մնացեք: (Հեմինգուեյ, էջ 90)

Well, he certainly *must have strained himself* to get this menagerie together.
(Fitzgerald, p. 33)

- Երևի շատ է *չարչարվել* այս գազանանոցը հավաքելու համար:
(Ֆիցջերալդ, էջ 123)

2) պարզ բայական ստորոգյալով կառույց (*to be + participle II /կրավորական սեռ /Passive Voice*), համեմատենք,

I was offended by her, as anyone might have been who loved the game.
(COCA)

Ես *վիրավորված էի նրանից*, ինչպես յուրաքանչյուրը կարող էր լինել,
ով սիրում է խաղը:

We were shattered by the news. (OALD)

Մենք *ցնցված էինք* նորություններից:

3) բաղադրյալ անվանական ստորոգյալով կառույց (*բայ հանգույց+ստորոգելիական վերադիր/link verb+complement*): Որպես ստորոգելիական վերադիր հիմնականում գործածվում են արդեն ածականացած II դերբայները, օր.՝

He felt embarrassed and looked it. (Maugham, p. 22)

...*շփոթվում էր* և դա պարզ երևում էր: (Մոեմ, էջ 19)

...but she was so *touched* that ... she couldn't help crying. (Maugham, p. 30)

Սակայն Ջուլիան այնքան էր *զգացվել*, որ չկարողացավ զսպել
զգացմունքները: (Մոեմ, էջ 30)

Julia was frightened and discouraged. (Maugham, p. 58)

Ջուլիան *ահաբեկվել էր* ու *հուսահատվել*: (Մոեմ, էջ 67)

She was so deeply moved to speak. (Maugham, p. 58)

Նա այնքան էր *հուզվել*, որ չէր կարողանում խոսել ... (Մոեմ, էջ 66)

Երբեմն անգլերենում ստորոգելիական վերադիրը կարող է արտահայտված լինել բուն ածականով, որը անդրադարձ իմաստի երանգ է պարունակում, սակայն հայերենում այն համարժեք է «ներքին» անդրադարձ բային, օր.՝

She seemed upset and taut. (Hemingway, p. 95)

Նա մի տեսակ լարված էր ու *մտահոգված*: (Հեմինգուեյ, էջ 124)

Julia had done all she could to put him at his ease, but he was still very shy.
(Maugham, p. 13)

Ջուլիան ձեռքից եկած ամեն ինչ արեց, որ երիտասարդն իրեն ազատ զգա, բայց նա դեռևս *քաշվում էր*: (Մոեմ, էջ 6)

Հարկ է նշել, որ անգլերենում երբեմն դժվար է տարանջատել *բաղադրյալ բայական (Passive Voice)* և *բաղադրյալ անվանական ստորոգյալները (compound nominal predicate)*, քանի որ հաճախ երկուսն էլ արտահայտում են կատարված գործողության արդյունքից բխող մի վիճակ: Այս պարագայում դրանք հանդես են գալիս որպես քերականական համանուններ: Սակայն, ելնելով տվյալ բայիմաստից, «*by*» նախդիրից կամ համատեքստից, կարելի է կռահել, որ «to be+Participle II»-ն

արտահայտում է թե՛ կատարվող գործողության, թե՛ արդեն կատարված գործողությունից բխող վիճակի իմաստ, օր.՝

Գործողություն	Վիճակ
The silence <i>was broken</i> by laughter. (COCA)	Joy's heart <i>was broken</i> . (COCA)
Լռությունը <i>խախտեց</i> ծիծաղը:	Ջոյի սիրտը <i>կոտրվել էր</i> :

Այնուամենայնիվ, լեզվաբանները հակված են ընդունելու այն կարծիքը, ըստ որի «to be+Participle II» կառույցը կրավորական սեռի քերականական դրսևորումն է, քանի որ II դերբայը (Participle II) առաջին հերթին բայական ձև է: Այն կարող է համարվել բաղադրյալ անվանական ստորոգյալ միայն այն դեպքում, երբ II դերբայը վերածվել է ածականի, ընդ որում վերջինիս կարգավիճակը կարելի է պարզել, եթե II դերբայը (-ed վերջավորությամբ) համադրվում է *very* և *too* կամ *more* և *most* մակբայների հետ, օր.՝

That night at the mess I sat next to the priest and he *was (very) disappointed* and suddenly *hurt* that I had not gone to the Abruzzi. (Hemingway, p. 9)

Այդ երեկո ճաշարանում ես նստեցի քահանային մոտ. նա (շատ) *վշտացած էր*, նույնիսկ *վիրավորված*, որ չէի գնացել Աբրուցի... (Հեմինգուեյ, էջ 12)

Ինչպես տեսնում ենք, երկու լեզուներում էլ առկա են վերոնշյալ կառույցների և՛ ներքին, և՛ արտաքին անդրադարձ իմաստները, սակայն անգլերենում առաջինը արտահայտված է լոկ անդրադարձ բայով, իսկ երկրորդը՝ բայի վերլուծական տեսակով, որի բաղկացուցիչ մասն է կազմում հիմնականում II դերբայը (Participle II): Ինչ վերաբերում է հայերենին, ապա այստեղ երկու իմաստներն էլ ներկայացված են անդրադարձ բայերով:

Այսպիսով, կարելի է եզրակացնել, որ երկու լեզուներում էլ տվյալ կառույցները և՛ քերականական, և՛ իմաստային առումով կարող են արտահայտել անդրադարձության իմաստ: Անգլերենում այսպես կոչված քերականական կամ կառուցվածքային անդրադարձությունը ընդգրկում է ինչպես բաղադրյալ բայական (կրավորական սեռ), այնպես էլ բաղադրյալ անվանական կառույցները, իսկ իմաստայինը՝ բուն անդրադարձ բայերը և տվյալ կառույցների վերլուծական տեսակը, ինչպես՝

I *was always embarrassed* by the words sacred, glorious, and sacrifice and the expression in vain. (Hemingway, p. 130)

Ինձ միշտ էլ շփոթեցրել են «սրբազան, փառավոր զոհ» բառերը և «իզուր» արտահայտությունը: (Հեմինգուեյ, էջ 166)

Ինչպես տեսնում ենք, անգլերենում անդրադարձությունը արտահայտված է կրավորական սեռի միջոցով, հայերենում՝ «շփոթեցնել» պատճառական բայով և «ես» անձնական դերանվան հայցական հոլովով:

Սակայն, մեր կարծիքով, հայերեն համարժեք օրինակում «շփոթվել» չեզոք անդրադարձ բայը նույնպես ընդունելի է, օր.՝

Ես միշտ *շփոթվում էի* «սրբազան, փառավոր զոհ» և «իզուր» արտահայտություններից:

Ի տարբերություն անգլերենի՝ հայերենում քերականական անդրադարձությունը սահմանափակվում է միայն ճևաբանական տարբերակիչ առանձնահատկությամբ՝ -վ ածանց ստանալով, իսկ իմաստայինը ներգրավում է այն բոլոր կապակցությունները, որոնք անդրադարձության իմաստ են արտահայտում, սակայն քերականական անդրադարձության հետ որևէ կապ չունեն, օր.՝

Ես *կնվիրեմ ինձ* մոռացած ժողովրդին... /ԱՐԵՎԱԿ/

Ինչպես երևում է տվյալ օրինակից, ներգործական սեռի բայը, անձնական դերանվան հայցական հոլովով ուղիղ խնդիր ստանալով, նույնպես կարող է անդրադարձ իմաստ արտահայտել:

Այսպիսով՝ երկու լեզուներում էլ անդրադարձ կառույցները ակնհայտ կերպով ցուցաբերում են բազմաթիվ իմաստային-քերականական առանձնահատկություններ, որոնք կարող ենք ներկայացնել հետևյալ պատկերով՝

	Անգլերենի անդրադարձություն	Հայերենի անդրադարձություն
Կառուցվածքային	բայ հանգույց + II դերբայ (կրավորական սեռ) (<i>I was embarrassed by his words.</i>)	անդրադարձ բայեր (-վ-ածանցով) (արտաքին և ներքին) (<i>լվացվել, հագնվել, սափրվել, հուզվել, նեղվել, շփոթվել</i>)
	բայ հանգույց + ածականացած II դերբայ (անվանական բաղադրյալ ստորոգյալ) (<i>Julia was frightened and discouraged.</i>)	
Իմաստային	բուն անդրադարձ բայեր (<i>to wash, to dress, to shave</i>)	
	անցողական բայ + անդրադարձ դերանուն (<i>to check oneself, to devote oneself</i>)	անցողական բայ + անձնական դերանվան սաստկական ենթատեսակ (<i>իրեն տիրապետել</i>)

		հարադիր բայ+անձնական դերանվան սաստկական ենթատեսակ (<i>իրեն կարգի բերել</i>)
		Անցողական բայ + հայցական հոլովով անձնական դերանուն (<i>կնվիրեմ ինձ</i>)

Ինչպես տեսնում ենք, և՛ անգլերենում, և՛ հայերենում անդրադարձության իմաստը կարող է արտահայտված լինել ինչպես կառուցվածքային-ձևաբանական մակարդակում (*կնվիրվես*), այնպես էլ՝ իմաստային- վերլուծական (*to devote oneself*):

Ինչ վերաբերում է անդրադարձ կառույցների վերլուծական տեսակին, դրանք ընդգրկում են այն անցողական բայերը, որոնք առավել հաճախ են օգտագործվում անդրադարձ դերանունների հետ և կոչվում **դերանվանական բայեր** կամ **դերանվանական անդրադարձներ** (pronominal verbs or pronominal reflexives) /[http:// www.thoughtco.com/reflexive-pronouns-spanish-3079371/](http://www.thoughtco.com/reflexive-pronouns-spanish-3079371/): Այս անվանումը ծագել է ռոմանական լեզուների քերականություններից, մասնավորապես՝ իսպաներենից և ֆրանսերենից /<http://www.en.m.wikipedia.org;lovelylanguage.com/english-reflexive-verbs/>: Ինչ վերաբերում է անգլերենի անդրադարձ դերանունների կարգավիճակին, լեզվաբաններից շատերը արտահայտում են երկու կարծիք.

1. վերոհիշյալ դերանունները անդրադարձ սեռի օժանդակ բառերն են /Кобрин и др., 2007: 100-101/,
2. դրանք հանդիսանում են նախադասության լիիրավ անդամ՝ ուղիղ խնդրի գործառույթով /Ilyish, 2012: 116-119; Иванова, 1981: 79; Blokh, 1983: 181; Payne, 2011: 308/:

Ինչպես նշեցինք, անդրադարձ դերանունները կարող են հանդես գալ և՛ որպես ուղիղ խնդիր (verb+direct object), և՛ որպես նախդրավոր (verb+prepositional object):

Վերլուծական խմբին է պատկանում անցողական բայերի մեծամասնությունը, սակայն մեր ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ անդրադարձ դերանունների հետ առավել գործածական են հետևյալ բայիմաստները՝

1. **Ֆիզիկական վնաս հասցնելու իմաստ**, ինչպես՝

to blame oneself-ինքն իրեն մեղադրել, to betray oneself-մատնել իրեն, to commit oneself-իրեն վարկաբեկել, to cut oneself-վիրավորվել, to deny oneself-իրեն զրկել, to disable himself-ազատվել, to force oneself-ինքն ստիպել, to hurt oneself-իրեն վնասել, to impose oneself-պարտադրել իրեն, to kick

oneself-ինքն իրեն հարվածել, to kill oneself-կործանվել, to sacrifice oneself-իրեն զոհաբերել և այլն, օր.՝

‘Miss Van Campen,’ did you ever know a man who tried *to disable himself by kicking himself* in the privates?’ (Hemingway, p. 101)

Միսս Վան Քամփեն, ասացի ես, դուք երբևիցէ տեսե՞լ եք մի մարդու, որը զինձառայությունից *ազատվելու* համար, *քացով* *տա* իր ամորձիքին: (Հեմինգուեյ, էջ 150)

Ինչպես տեսնում ենք, անգլերենի վերլուծական տեսակը հայերենում համարժեք է *-վ* ածանցով արտահայտված «արտաքին» և «ներքին» անդրադարձ բայերին:

2. *հոգեկան վնաս հասցնելու իմաստ*, ինչպես՝

to despise oneself-արհամարված զգալ իրեն, to humiliate oneself-ստորանալ, to hate oneself-ատել ինքն իրեն, to hurt oneself-վիրավորվել, to pity oneself-ինքն իրեն խղճալ, to reproach oneself-ինքն իրեն նախատել, to strain oneself-լարել իրեն կամ լարվել, օր.՝

She was so deeply moved to speak. She *reproached herself* bitterly for all the unkind things she had for so long been thinking of him. (Maugham, p. 58)

Նա այնքան էր հուզվել, որ չէր կարողանում խոսել ու մտքում դառնորեն *նախատում էր ինքն իրեն*, որ այդքան ժամանակ ինչպես հարկն է չի ճանաչել դրան: (Մոեմ, էջ 66)

Ինչպես տեսնում ենք, անգլերենի վերլուծական տեսակը հայերենում համարժեք է *-վ* ածանցով արտահայտված «ներքին» անդրադարձ բայերին:

3. *ինքնարիթմայական կամ ինքնահաստատման իմաստ*, *to adapt oneself-հարմարվել, to adjust oneself-հարմարվել, to apply oneself-գրառվել որևէ բանով, to attach oneself (to)-կապվել, to avail oneself-օգտվել, to assert oneself-հաստատվել, to behave oneself-իրեն լավ պահել, to believe in oneself-ինքն իրեն հավատալ, to busy oneself-գրառվել, to compose oneself-հանդարտվել, to conduct oneself-իրեն պահել, to console oneself-ինքն իրեն մխիթարել, to control oneself-իրեն տիրապետել, to convince oneself-ինքն իրեն համոզել, to correct oneself-իր սխալները ուղղել, to discipline oneself-ինքն իրեն կարգապահ դարձնել, to distinguish oneself-տարբերվել, to encourage oneself-ինքն իրեն քաջալերել, to establish oneself-հաստատվել, to exert oneself-ջանք թափել, to insure oneself-ապահովագրվել, to prepare oneself-պատրաստվել, to reassure oneself-իրեն համոզել, to recover oneself-ուշքի գալ, to satisfy oneself-բավարարվել, to spare oneself-իրեն խնայել, to steel oneself-կոփվել, to teach oneself-ինքն իրեն սովորեցնել* և այլն, օրինակ,

“He *adapts himself* very well to things. He really does. I mean he really knows how to *adapt himself*.” (Salinger, p.74)

Նա շատ հեշտությամբ է *հարմարվում*: Ուզում եմ ասել՝ կարողանում է *լեզու գտնել* մարդկանց հետ: (Սելինջեր, էջ 63)

She *consoled herself* by thinking that he loved her as much as he was capable of loving... (Maugham, p. 38)

Ջուլիան *իրեն մխիթարում էր*, մտածելով, որ նա սիրում է այնքան, որքան ընդունակ է սիրելու... (Մոեմ, էջ 40)

I discipline myself but I find when I am tired that it is so much easier to talk Italian. (Hemingway, p. 186)

Ես *սքիպում եմ ինձ*, բայց հենց որ հոգնում եմ, ավելի հեշտ եմ իտալերեն խոսում: (Հեմինգուեյ, էջ 235)

4. **ինքնարտահայտման կամ իրեն ներկայացնելու իմաստ**, *ինչպես, to advertise oneself-ինքն իրեն գովազդել, to excite oneself-հուզվել, to excuse oneself-ներողություն խնդրել, to confess oneself-խոստովանել, to express oneself-արտահայտվել, to disable oneself-ազատվել, to introduce oneself-ներկայանալ, to identify oneself-ինքնությունը ներկայացնել, to lie to oneself-ինքն իրեն խաբել, to market oneself-ինքն իրեն վաճառել, to present oneself-ներկայանալ, to repeat oneself-ինքն իրեն կրկնել, to say to oneself-մտածել, to show oneself-երևալ, to silence oneself-լռել, to speak for oneself-որևէ մեկի անունից խոսել, to straighten oneself-ուղղվել, to suit oneself-իրեն հարմարեցնել* և այլն, օր.՝

I said to myself: There is the kind of man you'd like to take home and introduce to your mother and sister. (Fitzgerald, p. 63)

Ա՛յ, լավ կլիներ այսպիսի երիտասարդին տուն հրավիրել ու ծանոթացնել մորդ ու քրոջդ, *մտածեցի ես:* (Ֆիցջերալդ, էջ 60)

Almost at the moment when Mr. Gatsby *identified himself*, a butler hurried towards him with the information that Chicago was calling him on the wire. He *excused himself* with a small bow that included each of us in turn. (Fitzgerald:44)

Հենց այդ վայրկյանին, երբ Գեթսբին *հայտնեց իր ու վիճելը*, մոտ վազեց ծառան և զեկուցեց, որ Չիկագոյից զանգահարում են: Գեթսբին *ներողություն խնդրեց* թեթևակի խոնարհությամբ, որը բոլորին էր վերաբերում: (Ֆիցջերալդ, էջ 42)

Julia's reputation was so good that she felt she need not hesitate *to show herself* with Tom in public places... (Maugham, p. 117)

Ջուլիան այնպիսի անբիծ հեղինակություն ուներ, որ կարող էր առանց տատանվելու Թոմի հետ *երևալ* հասարակության մեջ... (Մոեմ, էջ 142)

5. **հաճույք կամ գոհունակություն արտահայտող իմաստ**, *to admire oneself-ինքն իրենով հիանալ, to amuse oneself-զվարճանալ, to content oneself-բավարարվել, to enjoy oneself-բավականություն ստանալ, to flatter oneself-պարծենալ, to pride oneself-հպարտանալ*, և այլն, օր.՝

Michael *flattered himself* that there was not a management in London where less money was spent on the productions. (Maugham, p. 58)

Մայքլը *պարծենում էր*, որ լոնդոնյան ոչ մի թատրոնում այդքան քիչ դրամ չի ծախսվում բեմադրությունների վրա: (Մոեմ, էջ 66)

The only way I could even half *enjoy myself* dragging her around was if I *amused myself* a little. (Salinger, p. 90)

Հարկավոր էր ինչ-որ բան նախաձեռնել, որպեսզի նրան քարշ տալն այդքան ծանծրայի չլիներ: (Սելինջեր, էջ 81)

6. **մի վիճակից կամ դիրքից մյուսը փոխակերպվելու իմաստ**, ինչպես՝ *to arrange oneself-իրեն կարգի բերել, to find oneself-հայտնվել, to sit oneself-տեղավորվել, to set oneself-որոշել, to lose oneself-մոլորվել, to break oneself-էտ սովորել, to throw oneself-իրեն զգել և այլն:*

‘Of course bread is only a habit,’ said Michael. ‘It’s wonderful how soon you can *break yourself* of it if you set your mind to it.’ (Maugham, p. 15)

Իհարկե, հաց ուտելը միայն սովորության խնդիր է, ասաց Մայքլը: Ջարմանալի է, որքան արագ կարելի է *եք սովորել* դրանից, եթե մարդ միայն ցանկանա: (Մոեմ, էջ 9)

She *set herself* to be as gracious as she knew how. (Maugham, p. 80)

Ջուլիան *որոշեց* այնպես սիրալիր վարվել հետը, ինչպես միայն ինքը կարող է: (Մոեմ, էջ 95)

Ակնհայտ է, որ անգլերենի անցողական բայերի մեծամասնությունը անդրադարձ իմաստ արտահայտելու նպատակով կիրառվում է անդրադարձ դերանունների հետ՝ կազմելով անդրադարձ կառույցներ: Հայերենում **անցողական բայ + անդրադարձ դերանուն** կաղապարին համարժեք են՝

ա) բուն անդրադարձ բայերը՝ *to excite oneself-հուզվել, to disable oneself-ազատվել,*

բ) ներգործական բայերը՝ *to set oneself-որոշել, to throw oneself-իրեն զգել,*

գ) ներգործական բայ և անձնական դերանվան սաստկական ենթատեսակը՝

to reproach oneself-ինքն իրեն նախապել,

դ) չեզոք բայերը՝ *to pride oneself-հպարտանալ, to admire oneself-ինքն իրենով հիանալ, to identify oneself-ինքնությունը ներկայացնել:*

ե) հարադիր բայերը՝ *to enjoy oneself-բավականություն ստանալ,*

զ) հարադիր բայը և անձնական դերանվան սաստկական ենթատեսակը՝ *to arrange oneself-իրեն կարգի բերել, to discipline oneself-ինքն իրեն կարգապահ դարձնել և այլն:*

է) բայական բառակապակցությունները՝ *to apply oneself-զբաղվել որևէ բանով, to speak for oneself-որևէ մեկի անունից խոսել, to correct oneself-իր սխալները ուղղել և այլն:*

Այս կապակցություններից մի քանիսը և՛ անգլերենում, և՛ հայերենում այնքան են միաձուլվել միմյանց, որ դարձել են քարացած արտահայտություններ, դարձվածքներ, առանձնաբառային և իրենց ուրույն տեղն են գտել բառարաններում, օր.՝ *to arrange oneself-իրեն կարգի բերել, to behave oneself-իրեն լավ պահել, to break oneself-եք սովորել, to recover oneself-ուշքի գալ, to strain oneself-լարել իրեն (լարվել) և այլն:*

Հարկ է նշել, որ անանցողական բայերը անդրադարձ դերանունների հետ գործածվելիս դառնում են անցողական, սակայն անգլերենում վերջիններիս կիրառության դեպքերը սակավ են: Օրինակ,

ա) The track curved and now it was going away from the sun, which, as it sank lower, seemed *to spread itself* in benediction over the vanishing city where she had drawn her breath. (Fitzgerald, p. 132)

Ճանապարհը թեքվեց. գնացքն այժմ հեռանում էր արևից, որը մայր մտնելիս ասես որպես օրինանք *տարածվում էր* անհետացող քաղաքի վրա, որի օդը շնչել էր Դեյզին: (Ֆիցջերալդ, էջ 123)

բ) It was on that slender riotous island which *extends itself* due east of New York – and where there are, among other natural curiosities, two unusual formations of land. (Fitzgerald, p. 8)

Այն գտնվում էր մի երկարավուն աղմկահույզ կղզում, որը *ընկած է* Նյու Յորքից դեպի արևելք, և ուր բնության այլ քմահաճույքների կողքին երկու անսովոր հողակտորներ են առանձնանում: (Ֆիցջերալդ, էջ 9)

Հայերենում դրանք վերածվում են անանցողական կառույցների: Ինչպես տեսնում ենք “*to spread itself*” անդրադարձ կառույցը հայերենում հանդես է գալիս «*տարածվում էր*» անդրադարձ բայով, իսկ “*extends itself*” -ը «*ընկած է*» չեզոք բայով:

Ուսումնասիրելով անգլերենի և հայերենի անդրադարձ կառույցների կառուցվածքային և իմաստային առանձնահատկությունները՝ մենք հանգում ենք այն եզրակացության, որ անդրադարձության կարգը առկա է թե՛ անգլերենում, թե՛ հայերենում և արտահայտված է ինչպես քերականական, այնպես էլ իմաստային միջոցներով: Անգլերենում անդրադարձ կառույցները ներկայացված են բառային և վերլուծական տեսակներով, իսկ հայերենում՝ «ներքին» և «արտաքին» ձևերով: Անգլերենի անցողական բայերը իրենց դրսևորած իմաստների շնորհիվ գործածվում են համապատասխան դերանունների հետ՝ կազմելով անդրադարձ կառույցներ, որոնք տարբեր քերականական միջոցներով են հանդես գալիս հայերենում: Անգլերենում անդրադարձ բայերը զուրկ են որևէ ձևաբանական ցուցից, իսկ հայերենում դրանք կազմվում են բաղադրական *-վ* ածանցով: Երկու լեզուներում էլ բուն անդրադարձ բայերը իմաստային առումով համընկնում են, թեև վերլուծական տեսակի դեպքում խոսք չի կարող լինել բացարձակ նույնության մասին:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Աբեդյան Մ. Հայոց լեզվի տեսություն, Երևան, 1965:
2. Աբրահամյան Ա. Ա. Բայը ժամանակակից հայերենում, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1962:

3. Արրահամյան Ս. Գ. Ժամանակակից գրական հայերեն, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1981:
4. Ասատրյան Մ. Ե. Ժամանակակից հայոց լեզվի ձևաբանության հարցեր, Երևան, Երևանի համալսարանի հրատ., 1977:
5. Ասատրյան Մ. Ե. Ժամանակակից հայոց լեզու, Երևան, Երևանի համալսարանի հրատ., 1983:
6. Ասմանգուլյան Հ. Ա., Հովհաննիսյան Մ. Ի. Անգլերեն-հայերեն բառարան, Երևան, «Հայաստան» հրատ., 1984:
7. Բարսեղյան Հ. Խ. Արդի հայերենի բայի և խոնարհման տեսություն, Երևան, Երևանի համալսարանի հրատ., 1953:
8. Խլղաթյան Ֆ. Հ. Ժամանակակից հայոց լեզու, մաս Բ, Երևան, «Ձանգակ-97» հրատ., 2010:
9. Иванова И. П., Бурлакова Г. Г., Почепцов В. В. Теоретическая грамматика современного английского языка. М.: Высшая школа, 1981.
10. Кобринна Н. А., Болдырев Н. Н., Худяков А. А. Теоретическая грамматика современного английского языка, учебное пособие. М.: Высшая школа, 2007.
11. Blokh M. A Course in Theoretical English Grammar. М.: Visshaya shkola, 1983.
12. Carter R., McCarthy M. Cambridge Grammar of English. Cambridge, 2006.
13. Ilyish B. A. The structure of Modern English. Leningrad: Prosveshchenie, 2012.
14. Kreidler Ch. W. Introducing English Semantics. London and New York: Routledge, 2002.
15. OALD = Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English, Oxford: Oxford University Press, 2005.
16. Payne Th. Understanding English Grammar: Cambridge: CUP, 2011.
17. Payne Th. Understanding English Grammar: Cambridge: CUP, 2011.
18. URL:<http://www.eanc.net/EANC/>
19. URL:<https://corpus.byu.edu/bnc/>
20. URL:<https://corpus.byu.edu/coca/>
21. URL:<https://www.thoughtco.com/reflexive-pronouns-spanish-3079371/>
22. URL:<https://en.m.wikipedia.org>; [lovelylanguage.com/english reflexive verbs/](https://lovelylanguage.com/english-reflexive-verbs/)

Աղբյուրներ՝

1. Հենինգուեյ Է. Հրաժեշտ զենքին, Երևան, «Հայաստան» հրատ., 1972.
2. Մոեմ Ս. Մ. Թատրոն (անգլ. թարգ. Ջ. Հովհաննիսյանի), Երևան, «Սովետ. Գրող», 1985.
3. Սելինջեր Ջ. Դ. Տարեկանի արտում՝ անդունդի եզրին, Երևան, «Սովետ. Գրող» հրատ., 1978.
4. Ֆիցջերալդ Ֆ. Ս. Մեծն Գեթսբի, Երևան, «Սովետ. Գրող» հրատ., 1981.
5. Моэм Уильям С. Театр. (2-ое изд). – М.: Высш. шк., 1985.

6. Fitzgerald F. Scott. *The Great Gatsby*. Oxford: Heinemann New Windmills, 1987.
7. Hemingway E. *A Farewell to Arms*. Leningrad: Prosveshchenie, 1971.
8. Salinger J. D. *The Catcher in the Rye*. Moscow: Progress Publishers, 1968.

Լ. ԲԱԶԻԿՅԱՆ – *Возвратные конструкции в английском и армянском языках (структурно-семантический анализ)*. – В статье рассматриваются структурные и семантические сходства и различия между английскими и армянскими возвратными конструкциями. В данной работе представлены два типа возвратных конструкций в английском языке: лексические и аналитические. Возвратные глаголы в армянском языке подразделяются на так называемые «внутренние» и «внешние» глаголы. В английском и армянском языках возвратность представлена специальной группой глаголов, а именно собственно возвратными глаголами с одинаковыми лексическими значениями, но разными структурными различиями. Благодаря своим лексическим значениям некоторые возвратные глаголы сочетаются с указанными местоимениями, тем самым образуя аналитические возвратные конструкции, которые аналогичны различным конструкциям в армянском языке.

Ключевые слова: возвратные конструкции, структурный анализ, семантический анализ, лексический тип, аналитический тип, «внутренние» возвратные глаголы, «внешние» возвратные глаголы, переходные глаголы, возвратные местоимения

L. BAZIKYAN – *Reflexive Constructions in English and Armenian (Structural-Semantic Analysis)*. – The paper examines structural and semantic distinctive features of reflexive constructions in English and Armenian. The contrastive analysis shows that in both languages there is a special group of verbs, called proper reflexives, which display similar semantic features but are different in their structure. In English reflexivity is represented by lexical and analytic types which partially coincide with their Armenian equivalents. In Armenian it is expressed by the so-called “inner” and “outer” reflexive verbs which quite differ from their English analogues. Some transitive verbs due to their lexical meanings combine with reflexive pronouns thus forming analytic reflexive constructions which may have different counterparts in Armenian.

Key words: lexical reflexive constructions, analytic reflexive constructions, structural analysis, semantic analysis, reflexive pronouns, transitive verbs, “inner” reflexive verbs, “outer” reflexive verbs